

ESKİ EDEBİYATIMIZDAN BİBEHRE OLARAK YETİŞMEK*

Hamza Zülfikar

- Başlıktaki “Eski Edebiyatımızdan Bibehre Olarak Yetişmek” sözünün tamamı “Lise tahsilini ikmal eden gençlerin eski edebiyatımızdan külliye bibehre olarak yetişmesi Türk Dili Encümeni için bir gaye değildir.” biçiminde *Muhtasar Türkçe Gramer*’de geçiyor. *Muhtasar Türkçe Gramer*, Atatürk’ün sağlığında ve onun gözetiminde kurulan Dil Encümenince 1928 yılında yayımlanmış. Bu sözle gençliğin, eski edebiyatın seçkin eserlerinden habersiz kalmamaları ve Türk klasiklerini okuyarak bunlardan nasiplenmeleri önerilmiştir.

Türkçe Sözlük’te “bibehre” maddesinde karşılık olarak *esk.* kısaltmasıyla “behresiz” tanımı verilmiş. Bu demektir ki “behre” maddesine bakılacak. Kullanıcı *Türkçe Sözlük*’ün “Ön Söz”ünü okumamışsa verilen “behresiz” karşılığında bir şey anlamaz. *Türkçe Sözlük*’ün “behre” maddesine bakması gerekir. Orada verilen anlam ise “pay, nasip hisse”dir.

Eski harflerle yayımlanan *Muhtasar Türkçe Gramer*’i hazırlayanlar hayatları boyunca Atatürk’ün yanında bulunmuş, dil ve alfabe müzakerelerine katılmış dönemin kültür, dil ve edebiyat konularında söz sahibi kişilerdir. Bunlar *İmlâ Lûgati*’ni hazırlayanların arasında da bulunmuştur. Üyeler; Mehmet İhsan, Falih Rıfki, Fazıl Ahmet, Ruşen Eşref, Ragıp Hulusi, Ahmet Cevat, İbrahim (Necmi), Yakup Kadri ve Mehmet Emin’den oluşmuştur. Dil Encümeninin sonradan Türk Dil Kurumuna dönüştürülmesinin ardından üyelerden İbrahim Necmi (Dilmen) bu Kurumun sekreterliğini yürütmüştür. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ise bir ara Türk Dil Kurumu Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Falih Rıfki (Atay) gelince yeni Türk harfleri çalışmalarına etkin olarak katılanlardandır.

* *Muhtasar Türkçe Gramer*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

Encümen heyetindeki üyelerin eski edebiyatın seçkin eserlerinden genç neslin habersiz kalmamaları biçimindeki tavsiyesinden bugüne aradan yıllar geçti, eski edebiyatın ürünlerinden yararlanma, daha doğrusu klasik Türk edebiyatının eserlerini okuma, tanıma âdeti unutuldu, bu eserler rafa kaldırıldı. Sebep olarak da söz konusu eserlerin dili gösterildi. Kimisi de bu eserlerin çağ dışı olduğunu ileri sürdü. Böylece cümlede geçen Farsça kökenli “bibehre” veya “bir müddet gözden uzak kalmış” anlamında “*Bir müddet gaybubet eylemiş.*” diye cümlede yer almış Arapça kökenli “gaybubet” gibi kelimeler, “*Hele hüsn-i simasına akl u kemaline, letafetine hiç diyecek yoktu.*” şeklindeki cümleler yüzünden zengin Türkçe söz varlığıyla ve anlatımıyla kaleme alınmış eserler okunmaz hâle geldi.

Söz konusu ettiğimiz eserlerden biri Ahmet Midhat Efendi'nin 1876 tarihinde yazdığı *Paris'te Bir Türk* adını taşır. Söz konusu eser, Erol Ülgen tarafından diline müdahale edilmeden yeni harflere aktararak hazırlanmış ve Türk Dil Kurumunca yayımlanmış. A. Midhat Efendi, eserin kahramanı Nasuh Bey'in kişiliği üzerinden Paris'e yapılan bir seyahati ve bu seyahat sırasındaki gözlemleri dile getiriyor, bir yandan da kendi kültürümüz, uygarlığımız, geleneklerimizi konu ederek birtakım karşılaştırmalarda bulunuyor.

1912'de vefat etmiş olan A. Midhat Efendi, roman, hikâye, tiyatro ve seyahatname türünde 140 civarında eser yazmış. Bu sayıyı 200 olarak ifade edenler de var. Tercüme yapmış, din, ekonomi, eğitim öğretim konularını da işlemiş, gazetelerde makaleler yayımlamış. Halkı bilgilendirmeyi, özellikle okuma zevkini aşılama hedef edinmiş, bir dönemin sosyal ve psikolojik olaylarını konu olarak seçmiştir. Bugüne gelince A. Midhat Efendi unutulmuş, eserleri dil açısından ele alınmamıştır. Yalnızca onun eserleri değil, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar edebî ve kültürel içerikli eserler de neredeyse okunmaz olmuştur. Gerekeceği kadar eserlerin dili gösterilmiştir. Bu eserlerin günümüz okuyucularına nasıl kazandırabileceğimiz konusu gündeme getirilmemiş, bir yöntem belirlenmemiş, dikkate değer örnekler ortaya konmamıştır. Günümüz Türkçesine aktarılanlar ise aslından uzaklaşmış, yavan kalmıştır. Kabul etmek gerekir ki bu, o kadar kolay bir iş değildir.

Türk Dil Kurumu, Türk Dil Encümeninin yukarıdaki sözünü dikkate alarak söz konusu eserleri günümüz okuyucusuna kazandırmak düşüncesiyle Tanzimat'tan bu yana ortaya konmuş seçkin edebî eserleri yayımlamayı kararlaştırmış, bunların dili üzerinde bir tasarrufa gitmeden olduğu gibi yeni harflerle

basılmasını sağlamıştır. Bu karar doğrultusunda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyeleri Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerini ele almış, yeni harflere aktarmış ve bunların Türk Dil Kurumu yayınları arasında basılmasını sağlamışlardır. Öğretim üyelerinin basımını gerçekleştirdikleri eserler şunlardır:

Kâzım Yetiş, *Acayib-i Âlem / Gürcü Kızı Yahut İntikam*

Necat Birinci, *Felâton Bey ile Rakım Efendi / Cinli Han*

M. Fatih Andı, *Rikalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi / Hüseyin Fellah / Süleyman*

Muslî / Diplomalı Kız / Demir Bey Yahut İnkişaf-ı Esrâr

Nuri Sağlam, *Henüz 17 Yaşında*

Ali Şükrü Çoruk, *Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrâr / Taaffüf,*

Erol Ülgen, *Kafkas / Haydut Montari / Gönüllü / Paris'te Bir Türk.*

A.Midhat Efendi'nin bazı eserlerini de yukarıdaki öğretim üyeleri birlikte hazırladılar. O eserler de şunlardır:

Kâzım Yetiş – Necat Birinci – M. Fatih Andı, *Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş / Felâton Bey ile Râkım Efendi / Hüseyin Fellâh*

Nuri Sağlam – M. Fatih Andı, *Arnavutlar Solyotla / Demir Bey Yahut İnkişaf-ı Esrâr / Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları*

Söz konusu eserleri yayınlamayı üstlenen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyeleri eserin dili üzerinde bir tasarrufta bulunmamıştır. Her biri birer orta boy kitap olarak Türk Dil Kurumunca basılan eserlerin bazıları 350 sayfa civarındadır.

Yapılan bu hizmete karşılık söz konusu eserleri okuma oranı hakkında bir bilginimiz yoktur. Bu eserleri okuyacak, anlayacak kesimin sınırlı olduğunu söylemek zorundayım. Eserlerde geçen ve bugün için kullanımdan düşmüş kelimelerin karşılıkları verilmediğinden daha çok sözlük yardımıyla okunabilmektedir. Türk Dili ve Edebiyatı mezunlarının da eserlerde geçen Arapça kökenli kelimelerden, terkiplerden ve dil kurallarından dolayı bunları rahatlıkla okuyup anlayacak seviyede olmadıklarını tahmin ediyorum. Bu durumda öğretim üyelerinden beklentim, Ahmet Midhat'ın bu eserlerini bu kez günümüz Türkçesine aktararak yayımlamalarıdır. Ancak bunun için önce bir yöntem belirlemek, bir kılavuz hazırlamak gerekiyor.

Bu ihtiyacı belirttikten sonra Ahmet Midhat Efendi'nin *Paris'te Bir Türk* adlı eserine bakalım. Erol Ülgen, eseri yeni harflere aktararak yayımlamış, eserin dilini korumuştur. Bu eserden bazı kısa bölümler alıp incelemeye çalışalım.

Gemideki bir merdivenden aşağı inildiğinde karşılaşılan alanı tasvir eden Ahmet Midhat Efendi, o yeri "iki metre arzında ve beş metre tulunda bir aralık..." olarak niteliyor. Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'ü ve *Yazım Kılavuzu* yuka-

rıda geçen “tulunda” sözünü “tul,-lü” biçiminde vermiş. Bu demektir ki gelen ek ince *l* sesinden dolayı *tulünde* biçiminde olacak. Bu bilgiyi hatırlattıktan sonra söze devam edelim.

Cümlede ölçü biçimi olarak kullanılan “arz” ve uzun ünlü içeren “tul” bugün için eskimiş, yerini *eninde* – *boyunda* veya *genişlikte* – *uzunlukta* sözlerine bırakmış. Anlaşılır ve okunur hâle getirmek için *arz - tul* yerine *eninde* – *boyunda* veya *genişliğinde* – *uzunluğunda* sözlerinin konması eserin değerini düşürmeyeceği kanaatindeyim. Böyle bir uygulama eserin dili açısından bir kayıp sayılmaz. Bir başka cümlesini alalım.

Yazarın “...*vapurun... ikinci kamarasına bir nazar-ı dikkat affedeceğiz.*” cümlesinde geçen “nazar-ı dikkat affedeceğiz” günümüzde kolayca “bir göz atacağız” biçiminde karşılanabilir. Böyle müdahaleler eserin yapısına aykırı düşmez.

Bir de yazarın şu cümlesine bakalım: “*Bu masa üzerinde otuz kişi rahatça taam edebilir.*” Cümle, “*Bu masa üzerinde otuz kişi rahatça yemek yiyebilir.*” biçiminde bugünkü dile aktarılabilir. Cümle, bir de “*Bu masa üzerinde otuz kişi rahatça taam edebilir* (yemek yiyebilir.)” biçiminde ayraç içinde de ifade edilip günümüz diline aktarabilir. Böyle uygulamalar yok değil, ancak bu yolla anlatım kesintiye uğruyor.

“*Böyle kütüphane ve piyanolar sair gemilerde yalnız birinci mevkie mahsus oldukları hâlde bu gemide ikinci mevkiye dahi bulunması geminin cümle-i muhassena-tındandır.*” Cümlede geçen “cümle-i muhassena-tındandır” sözünü günümüz Türkçesine aktarmak yukarıdaki “arz” ve “tul” veya “taam edebilir” kadar kolay değildir. Bu cümlede “muhassena-t” çokluk ifade eden bir kelimedir. Kökü “hasene” kelimesine dayanır, dilimizde “güzellik, yüz güzelliği” anlamında “hüsn” de var. Aynı köke dayanan “hüsnüniyet”, “hüsnütevccüh”, “hüsnükuruntu” gibi kelimeler yanında “hüsnütalil” gibi edebiyat terimi de var. Örneklerimize baktığımızda aynı kökten başka kelimeler de buluyoruz. Bunlardan bitki adı “hüsnüyusuf” kelimesi var ki yapısı, anlamı üzerinde çok söz söylenebilir. “Cümle-i muhassena-t” tamlamasını önce “muhassena-t cümlesi” biçiminde Türkçe tamlama kalıbına döndürelim, “geminin iyiliklerinin cümlesi” veya “geminin güzelliklerin bütünü” biçiminde aktardığımızda tamlamalar metindeki anlama uygun düşmüyor ve “geminin cümle-i muhassena-tındandır” yerine metinde kastedilen anlamla bağdaşmıyor. Bu durumda ne yapılabilir? Ya cümledeki anlam gözetilerek söz konusu tamlama için “başka gemilerde bulunamayan imkânlandırdır” denilecek veya kelime aktarma yoluyla “geminin güzelliklerinin bütünüdür” sözü tercih edilecek. Görüldüğü gibi bu tür metinleri, cümleleri yeni dile aktarma bu alanda hazırlıklı olmayı gerektiren bir uzmanlık işidir. Konunun bir de yazımla (imla) ile ilgili yanı var. “Birinci mevkie” biçiminde metinde geçen kelime bugün “birinci mevkiye” biçimini almıştır. Geçmiş yıllarda kalın k (ک) sesinden dolayı kelimenin yazımının “mevki” olması istenirdi. Bu örnekte son ses bir ünsüz sayılan ayın (ع) olduğu için getirilen yönelme durum eki ile kelimenin arasına “y” ünsüzünün girme-

mesi gerektiği savunulurdu. *Paris'te Bir Türk* adlı eseri yeni harflere aktaran E. Ülgen bu kelimeyi “mevkie” biçiminde vermiş. Eskiden ecdat, askerî bir terim olan ve saldırılara karşı güçlendirilmiş yer için “mevkı-i müstahkem” kelimesini kullanmış, “mevkı” biçimi kabul görmüştü. Yazımla ilgili örnekleri artırebiliriz. Bu tür eserlerin günümüz Türkçesine aktarılması yapılırken bir de yazım sorunu olduğunu hatırlamak gerekir.

Yazar, gemide kaptanın yanında oturan Cartrisse adında bir bayandan söz ediyor ve bayanı şöyle anlatıyor:

Yaşına başına bakılırsa hemen teehhül vakti de geçmiştir. Zira mezbure otuz beş yaşında yok ise bile otuz yaşından aşağı olmadığına kim yemin etse başı ağrımaz. Bu da güzel denilecek güzellerden değilse de iri yapılı gayet levendâne bir karı olduğundan karılığın tesiratını her kime olsa ika edebileceği müsellemdir. Şu kadar var ki çehresi pek tünd bir şeydi.

Kuruluşuyla, ekleri ve kelimeleriyle kurallı Türkçe cümleler. Burada geçen Türkçe kökenli “karı” kelimesi ilk anda bugün için yadırganabilirse de yazarın bunu biraz bilerek kullandığı anlaşılıyor. Parçadaki kelimelerin anlamını bilen için metin gerçekten edebî niteliktedir. Sorun bugün için unutulmuş ve *Türkçe Sözlük*'te bile bulunmayan “tünd”, “ika (İka')”, “mezbur” gibi kelimelerdedir. Bugünün okuyucusu Arapça kökenli “mezbur” kelimesinin tür olarak erkek, “mezbure” kelimesinin dişi olduğunu bilmeyebilir. “Teehhül vakti geçmek” sözünü de bilmeyebilir. Arapça “selm” köküne dayanan “müsellem” için tam bir karşılık bulmak mümkün değil buna kaçınılmaz diyelim. Yukarıdaki cümlelere Osmanlıca demeye dilimiz varmıyor. Söz konusu kelimelerden ötürü bu eserleri okumamak üzere rafa kaldırmak da gerçekten affedilecek bir durum değildir. Parçayı günümüz Türkçesine yakınlaştırmaya çalışalım:

Yaşına başına bakılırsa hemen evlilik çağı da geçmiştir. Zira sözünü ettiğimiz kimse otuz beş yaşında yoksa bile otuz yaşından aşağı olmadığına kim yemin etse başı ağrımaz. Bu da güzel denilecek güzellerden değilse de iri yapılı gayet levendane bir karı olduğundan karılığın etkileme özelliğinden her kime olsa kaçamayacağı tartışılmaz. Şu kadar var ki çehresi pek asık bir şeydi.

Bu parçada geçen bugün için bilinmeyen kelimeleri “*Şu kadar var ki çehresi pek tünd (asık) bir şeydi.*” örneğinde olduğu gibi ayraç içinde verilmesi uygulanacak bir yol olarak gösterilebilir. Bunu uygulamaya yukarıda da değinildi.

“*Şu kadar var ki çehresi pek tünd¹ bir şeydi.*” biçiminde cümleyi alıp sayfanın altında “1. tünd asık.” diye dipnot olarak vermek de mümkündür. Aslında bir bilimsel eserde veya tarihî bir belge söz konusu olduğunda bu yola gidiyoruz. Edebî bir eserde, hikâyede, romanda ise böyle bir tutum okumayı, akıcılığı güçleştirir. Bu durumda parçayı yukarıda verdiğimiz örnek metinde olduğu gibi bilinmeyen kelimeleri uygun olan karşılıklarıyla değiştirmektir.

Eserden bir başka cümle alıp Ahmet Midhat'ın eserini günümüz Türkçesine aktarması konusuna devam edelim:

“... *tayin eylediğimiz mesafeyi yedi sekiz adımda kateyledikten sonra karışımıza çıkan üç kapıdan orta yerdeki daha büyücek ve iki yanlarda olanları daha küçürektir.*”

Yazarın bu cümlesinde geçen “kateylemek” fiili *Türkçe Sözlük*'te yoktur. “Eylemek” yardımcı fiilinin Türkçede giderek kullanılmaması doğru olmamıştır. Bunun yerine başka bir kelime kullanmaya da gerek yoktur. Buna benzer dilimizde bitişik yazılan ve bilinen bir de “katetmek” fiili var. Dolayısıyla “kateylemek” de korunabilir. Gene bu cümlede geçen “büyücek (< büyük-çek)”, “küçürek (küçük-rek)” sıfatları korunması ihmal edilmeyen ve örnek teşkil edecek kelimelerden biridir. Bu kelimelerdeki “-rek” Türkçenin eski eklerinden biridir. Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde “-rak (-rek)” biçiminde ses uyumlarına uygun olarak kullanmış olan ekin yaşatılması Türkçe için bir kazanç olur. Metinde geçen bu eki örneğini dikkate alarak “kısarak”, “uzunra”k, “koyurak”, “ekşirek” gibi kelimeleri kullanabiliriz. Ölçü olarak “kısaya yakın, uzuna yakın, koyu rengini andıran, tatça, lezzetçe ekşiye yakın” anlamlarında ekin yeni türetmelerle yeniden canlanması, Türkçeye kazandırılması sağlanabilir.

Raflara kaldırılan eserlerde geçen Türkçe kökenli kelimeler, deyimler ifade şekillerini ayrı ayrı birer araştırma konusu olup *Türkçe Sözlük* için kaynak niteliğindedir. Aynı şekilde eserlerde geçen Osmanlıca kelimeler Osmanlı Türkçesi Sözlükleri için bir katkıdır. Birinin *Ahmet Midhat Efendi'nin Söz Hazinesi ve Bunların Türkçe Karşılıkları* adlı bir çalışma yapıldığını düşünelim. Böyle bir yayın Osmanlıca sözlükler için iyi bir kaynak olacağı gibi sözlüklerdeki Arapça, Farsça kökenli kelimelerin anlamlarını da zenginleşir, alınan cümle örnekleri Osmanlıca kelimelerdeki anlam kapalılığını giderilir.

Vaktiyle bu konular gündeme geldiğinde hocalarımızdan bazıları eserlerin diline dokunulmaması fikrindeydiler. Okumak isteyen, kelimelerin anlamlarını öğrensin düşüncesini ileri sürerlerdi. Bunu savunanlardan biri de Hocam Kenan Akyüz idi. Ancak kendileri “Dün Bugün Yayınları” içinde yayımladıkları eserlerde metne dokunmadan anlaşılmanın bir ihtiyaç olduğunu kabul ederek şöyle bir yol takip ettiler:

Metinlerde geçen anlamı bilinmeyen kelimeleri numaralandırıp kitabın sonuna eklediler ve günümüz Türkçesindeki karşılıklarını verdiler. Bu durumda okuyucu metni okurken kitabın arkasındaki katlanmış sayfayı açıp verilen anlamı oradan öğreniyordu. Bu çalışmalarda yazımla ilgili hususlara dokunulmadı. O eserlerden biri de Namık Kemal'in *Gülnehâl* adlı tiyatro eseri idi. Bu eserden birkaç örnek verelim:

“*Dadım sizin için birtakım muhâtaralar (34) söyledi de sinirlerime dokundu.*” cümlesinde geçen “muhâtara” kitabın sonuna eklenmiş katlı sayfada “34. tehlike” biçiminde karşılığı verilmiş. Gene bunun gibi bir başka cümle daha alalım: “*Üçümüz de bir günde bu denî (50) dünyadan kurtulduk.*” Kitabın sonuna eklenmiş katlı sayfada “50. alçak” biçiminde “denî” kelimesinin karşılığı yer

almış. Dili dönemin diğer eserlerine göre daha sade olan tiyatro eserlerinde de böyle bir yola gitme ihtiyacı duyulmuş.

Günümüzde kütüphaneler dolduran klasik Türk eserlerin, romanların, hikâyelerin, tarihî ve kültürel konulu eserlerin okunması, bunlardan yararlanılması konusu kültür adamlarını sürekli ilgilendirmiştir. O günlerin üniversitelerinde görevli hocalarımız bu işe çok değer vermişlerdi. Ayrıca geçmiş dönemlerde kalmış terimleri de söz konu etmişlerdi. Bu işi üstlenenler, genellikle kendi söz varlığına, Türkçe bilgisine göre bu tür eserleri yeni dile çevirdiler. Ortada bir kılavuz, belirlenmiş bir yol yöntem olmadığından Türkçeleştirmeler kişisel olarak kaldı.

Yakın dönem eserlerinin bu yolla ortaya konmuş örnekleri üzerinde durmak, eleştirmek yazının sınırlarını aşar. Örnek olarak Atatürk'ün *Nutuk* adlı eseri Türk Dil Kurumunca *Söylev* adıyla iki cilt hâlinde yayımlanmış, yapılan çalışma okuyanları tatmin etmemişti. Başta hocam Zeynep Korkmaz olmak üzere daha başka kişiler, kurumlar tarihî değeri olan bu seçkin eseri birkaç defa Türkçeleştirmeye, bugünkü okuyucuların anlayabileceği hâle getirmeye çalıştılar. Ancak bu çalışmalar ilkeleri belirlenmiş bir kılavuza dayanılarak yapılmadı, aktarmada nasıl bir yöntemin uygulandığı gösterilmedi.

Hayattayken eserlerinin dilini yenileyip yayımlayanların uygulamaları bu işin taliplerine bir kaynak olabilir. Bunun için Halit Ziya Uşaklıgil'in eserleri örnek olarak verilebilir.

Sonuç olarak belirtmem gerekir ki bilinmeyen kelime ve tamlamalar yüzünden bugün yararlanılması, okunması güçleşmiş eserleri günümüz Türkçesine aktarmak, söz konusu eserleri günümüzün okuyucusunun yararlanmasına sunmak ayrı bir uzmanlık işi olarak görülüyor. Üniversitelerimizin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde bu sorunun ele alması, bir birim oluşturarak yüksek lisans düzeyinde uzman yetiştirilmesi ve bunun için eğitim programları düzenlenmesi bir ihtiyaç, bir çıkar yol olarak görülüyor. Uzmanların Osmanlıca bilgisi yanında söz hazinesinin geniş olması gerekir. Böyle bir birimin gerçekleştirilmesiyle Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinin işlevleri de genişlemiş olur, bölümlere yayın yapma imkânı da tanınır. Öte yandan bu birimde mevcut uygulamalar gözden geçirilip Türk Dil Kurumu ile iş birliği yapılarak kılavuzlar ortaya konabilir.